

4.

Elmulás és emlékezet egy Puskin-vers fordításaiban

CS. JÓNÁS ERZSÉBET

1. Bevezetés

A kulturális kód a közösség szocializációs szokásain alapul. A nyelvre is hatással levő kulturális jelenségeként értelmezhetjük. A kulturális kód a közösségi szemiotikával, a jelképzéssel szoros kapcsolatban minták és szabályok mentén épül be a tudatba. Sajátosan a szimbolikus antropológia vizsgálati területe. Ám ha egy kulturális kód az idegen nyelvű szépirodalmi szöveg része, vagy az adott szöveg a kódra utaló jelentést hordoz, minden bizonnyal a fordításnak is dolga van vele. Alekszandr Puskin *A virág* című versében (1828) egy könyv lapjai közt megbújó, lepréselt virágról ír. A veresszöveg jelentésképzése az elmulás stilisztikáját, s a társadalmi érintkezésben a virágadási szokások kultúráját feltételezi. A fordítások és még inkább a mai újrafordítások lexikális nyelvi megoldásai ezek összefüggésében értelmezhetők. Szabó Lőrinc, Galgóczy Árpád és Soproni András fordításváltozataiban az elégia és a virágadás stilisztikai jegyeit helyezzük el a világmegismerés keretében a fordításstilisztika eszközzrendszerével.

2. Fordítás és kulturális háttér

2.1. Az orosz irodalmi nyelv megteremtője

Alekszandr Szergejevics Puskin az orosz irodalom 19. századi klasszikusa, akinek meghatározó szerep jutott az orosz irodalmi nyelv megteremtésében. Petőfihez hasonlóan költészete képi világával és szintaktikai szerkezetében közelítette a költészet stílusrétegeit, eszköztárát a beszélt nyelvhez. Magyar tolmácsolása a 19. századtól kezdve került a magyar olvasók kezébe. Legújabb fordítása Soproni András tollából 2022-ben jelent meg. Az előző átültetésekkel összevetve az újrafordítás indokoltságát két alapvető körülmény befolyásolja. Egyrészt a temporalitás mentén a nyelvhasználat kognitív pragmatikai összetevői változásukkal a jelentésképzés újabb árnyalatait hozzák elénk. A beszédhelyzet nyelvi keretei más és más asszociációkat indítanak el az olvasóban. Ezek a szociokulturális háttérrel összefüggő szemiotikai jelek a kulturális antropológia keretein belül változó kulturális kódnak tekinthetők. A fordításokban ezek a jelenségek egyik oldalról a nyelvi stílusösszetevőkben mutatkoznak meg. Ugyanakkor a kulturális kód a tárgyi világ lokalizációjában, pozicionálásában, s ezen keresztül azok

használatában, a viselkedési szokásokban is eltérő lenyomatot hagy. Puskin *A virág* című versében megfigyelhető módon egyrészt az emlékezés stílus eszközeiben, másrészt a virágadás kulturális szokásaiban bekövetkezett változások teremtetek keretet az újrafordítás létrejöttének.

2.2. Mi a kulturális kód?

A kód kölcsönös tudás, amely elérhető egy közösség tagjai számára: nem személyes megegyezésen, hanem személytelen konvenciókon alapul. Ezért szociológiai értelemben intézménynek tarthatjuk, ami *szabályok* konglomerátumát jelenti. A kód a közösség szocializációs *szokásain* alapul. Ezen oknál fogva pedig kulturális jelenségként értelmeződik. Ez esetben *minták* kollekciónjáról beszélünk (vö. Andok 2007). A kód *tanult* voltát kell kiemelni az ösztönös viselkedéssel szemben. A kulturális kód a közösségi szemiotikával, a jelképzéssel szoros kapcsolatban minták és szabályok mentén épül be a tudatba. A szimbolikus antropológia vizsgálati területe részletesen foglalkozik a konvencionális és a kulturalitás erőtereivel. Az újrafordítások esetében egyfelől az elmúlás poétikája, az emlékezés stílus eszközei kerülnek a figyelem középpontjába, a versen végigvonuló *virág* metafora, az elmúlás allegóriája vet fel nyelvi kérdéseket, másfelől a metafora tárgyi keretezése, a virágadás szociális szokása tükrözi a fordító mentális világlátását.

A nyelvi stílus a szöveg stílusa, mert a nyelv elemei csak építőanyagok a szövegnek, grammatikai egybeszerkesztésük és stílárius összefűzésük, azaz szöveggé formálásuk a megnyilatkozónak a konszituációba ágyazott, pragmatikai indíttatású kognitív műveleteitől, választásától, hasonlításától és elrendezésétől függ. A stílus a szövegértelmezés részeként szöveghez kötődik (Szikszainé Nagy 2007: 29). A költői nyelvvel foglalkozás során szembesülni kell a szókinccsal, a szóképzéssel, a jelentéssel és a szintaxis kérdéseivel. A nyelvhasználati változatok, szövegtípusok és beszédműfajok objektív leírásában az idő múlása a forrásnyelvi szövegben ugyanúgy tetten érhető, mint az újrafordításokban (Péter 2017: 12–13). A műfordítás elemzésének célja feltárni a költői szövegnek a felszíni olvasat alatt lappangó jelentéseit.

2.3. Puskin, a reményvesztett költő életérzésének allegóriája

Alekszandr Szergejevics Puskin (1799–1837), az orosz romantika 19. századi klasszikusa. A cár kegyelmével 1828-ban már visszatér a száműzetésből, ahova a dekabristákhoz csatlakozása miatt került. De ez a szabadság számára nem jár örömmel. Úgy érzi, I. Miklós cár az ő költészetét saját tulajdonának tekinti, házi költőjének számítja. A menyasszonyának családja sem akar beleegyezni a házasságukba. Külföldre szeretne menni, de nem kap hozzá cári engedélyt. A reménytelenség, a hiábavaló próbálkozások sora miatti lehangoltság uralkodik el rajta. Ennek rejtett, metaforikus megvallása *A virág* című elégikus verse 1828-ban.

A lírai hős egy könyvben leprévelt virágot talál, s a virág szomorú gondolatokat ébreszt az ember életének gyors elmúlásáról. Saját sorsát látja benne, az elmúlás szimbóluma az ifjúság elfecsérelt pillanatait idézi. Az örömteli reménységek, az ideálok a száműzetéssel megsemmisültek. A virág élete megpecsételődik, jöllehet valakinek egy rövid időre örömet jelenthet. Puskin számára a száműzetés ezt a megtört virágzást jelentette. A hervadt virág a szerelem álmvilágát is felidézi. Talán a szerelem is úgy múlt el, mint az emlékezés leprévelt virágszirma (Zirjanov 1999).

A vers műfaji besorolása szerint az emlékezés poétikai jegyeit viseli. Az *elégia* lírai műfaji jegyei közül a merengő, borongó visszaemlékezés, a lelki szemlélődés, az egyeditől az egyetemes emberi dimenzióig vezeti a gondolatot. Az elégia az újkortól műfaj történetileg az elégikus magatartást kifejező műfaj, amelyben a költő rezignáltan szólal meg. Az ideál és a valóság a tartalmi dimenzióban nem találkozik. A felvetett kérdésekre a válaszérzelmek nyelvi dalszerű megfogalmazása az elmúlás emlékezete. Stílus eszközeiben az archaizmus, a költői kérdés, a titok, a sejtetés a leginkább szembetűnők.

A stílus eszközök között az orosz eredeti szövegben is fellelhető az enigma, az allegória, az aposztrófé. Az *enigma* alakzata rejtély, rejtvény, rejtett kód (Szathmári 2008: 181–186). A *virág* a reményvesztett ifjúi évek allegóriája, rejtett jelentése. Az *allegória* az egész versen végigvonuló képesség, metaforikus helyettesítés (Szathmári 2008: 63–71). Az *aposztrófé* alakzata a megszólítás, egy kívülállóhoz odafordulás (Szathmári 2008: 121–124). Ezen belül a *virág* mint szimbólum megszólítása a személyes érzelmi odafordulást erősíti. Az aposztrófé a szöveg és a befogadó párbeszédéből való kifelé fordulás, egyfajta elfordulás a hallgatótól, amely az érzelmi telítettség felfokozott intenzitását hordozza. Amikor arra keressük a választ, milyen az elmúlás poétikája a fordításban, az *elégia*, az *allegória*, az *aposztrófé*, az *enigma*, az *archaizmus* alakzatainak célnyelvi megvalósulását keressük a versszövegben (Szathmári 2008: 127–132). Másképpen az emlékezés, az elmélkedés, annak képisége, a megszólítás, a rejtély felfejtésére tesz fel kérdéseket a fordítónak. Az orosz szövegben ilyen funkciójú stílus eszközök a fordított szórend (*вижу я*), a morfológiai szóalak archaikus toldalékolása (*мечтою странной, какой весною*), a rövidített, összevont morfológiai alakok (*нежного ль свиданья, / Иль одинокого гулянья*), az érzelmi fokozást kiváltó halmozott kérdések (*Где цвел? когда? какой весною? / И долго ль цвел?*). Mindezt elsődlegesen az általunk félkövérrel kiemelt második és negyedik strófaban találjuk meg. Megfigyelhető az egész versszövegen végig fellelhető 19. századi orosz archaizáló lexika és morfológia (*сей неведомый цветок*). A fordítások a célnyelvi közönség befogadói horizontját tartják legtöbbször szem előtt. Ezért a jelentésképzés és a szinonimák, a nyelvi formák megközelítéséhez a funkcionális stilisztika visz legközelebb.

A funkcionális stilisztika a szinonimitáson alapul (Szathmári 2011: 19). Ezzel együtt segítségünkre van a nyelv szimbolikus természete. Arra kell gondolnunk, hogy a világról alkotott mentális képeink prototípusfogalma maga is nyitott, kü-

lönféle – időbeli, földrajzi, kulturális stb. – tényezőktől függően változó sémákba rendeződik. A kognitív nyelvészet szerint a nyelvi értés, jelentésképzés sémákon alapul. Tudatunkban az egyes fogalmak nem izoláltan léteznek, hanem különféle kognitív struktúrákban, sémákban. A sémák olyan standard eseményeket, cselekvéseket reprezentálnak, amelyekkel gyakran találkozunk a mindennapi életben és amelyeket emlékezetünk tömbökben tárol. Ámde a sémák maguk is változnak időtől, helytől, társadalmi és kulturális környezettől függően, valamint az egyéni élettapasztalatok és enciklopédikus ismeretek különbsége folytán (Péter 2012: 47).

A *virág* Puskin világlátásában e vers keretein belül a lehetőségek elmúlásához, az élet múlandóságának életérzéséhez kapcsolódik. Maga az elmúlás poétikája a világirodalomban és a magyar lírában végtelen számú példatárral rendelkezik. Am itt nem a gondolat hermeneutikai íve, hanem a kifejezés nyelvi eszköztára ad olyan mintázatot, amely meghatározza azt a stilisztika kánont is, amelyre az orosz Puskin magyar fordításai támaszkodhatnak, amelyek a fordítók kulturális emlékezetében olvasmányaikból, megtapasztalásukból irányadóak lehetnek (Lapis 2014).

Александр Пушкин

Цветок

*Цветок засохший, безуханный,
Забывтый в книге вижу я;
И вот уже мечтою странной
Душа наполнилась моя:*

**Где цвел? когда? какой весной?
И долго ль цвел? и сорван кем,
Чуждой, знакомой ли рукою?
И положен сюда зачем?**

*На память нежного ль свиданья,
Или разлуки роковой,
Иль одинокого гулянья
В тиши полей, в тени лесной?*

**И жив ли тот, и та жива ли?
И нынче где их уголок?
Или уже они увяли,
Как сей неведомый цветок?**

1828 г.

(<https://www.culture.ru/poems/4433/cvetok>)

3. Előismereti kérdések a kulturális kód kapcsán (1). Az elégia stílusjegyei

3.1. Szabó Lőrinc és a 20. század első felének stilisztikai kánonja

Szabó Lőrinc: *A virág*

*Zörgő, halott virág a könyvben,
árva, bús és illattalan,
emléked hogy rajzik köröttem
gazdagon és talányosan.*

***Meddig voltál friss, tavasz, élet?
S kit ékesítettél vele?
Ismerted azt, aki letépett?
Vajon miért rejtett ide?***

*Üdvözítő találkozások
Vagy nehéz kínok őre vagy?
Völgyi magányt idézel, álmot?
Nagy csöndet árnyas fák alatt?*

***S az a nő, az a férfi: hol van?
Megnyugodtak s élnek tovább?
Vagy tönkrementek, régen, ifjan,
Mint te, szegény, halott virág.***

(*Örök barátaink II, 1949: 384–385*)

Szabó Lőrinc az orosz szöveget (*Egy elszáradt, halott virágot láttam egy könyvben, s furcsa, álmodozó gondolataim támadtak*) a költői megszólítással érzelmileg személyesebbé teszi, amikor a második személyű odafordulással indítja az első strófát. A fordított szórendű szószerkezetek mindezt archaizáló eszközöként folytatják. Ennek az érzelmi emelkedettségnek kifejezője és további fokozása az aposztrófék halmozása a második versszakban. Az odafordulás a költői kérdésben Szabó Lőrinc megoldása, mert a múlt idejű alak lehetne második és harmadik személyre vonatkoztatott is. Az orosz szövegben nem találunk erre utaló egyértelműsítő személyes névmást. Meghatározatlan tárgyiasságként a múlt idejű alakok mindvégig akár második, akár harmadik személyre utalhatnak. Mindez a fordításban a második versszak nyelvi megoldását állítja a figyelem középpontjába ugyanúgy, ahogy a záróstrófa is a nyelvtani nem kapcsán vet fel újabb kérdéseket. Az orosz eredetiben a negyedik versszakban a *nő* és a *férfi* konkretizációja helyett

csak hím- és nőnemű személyes névmás szerepel, amely több magyar nyelvi megoldást is lehetővé tesz. Szabó Lőrinc értelmezésében két felnőtt ember emlékeit idéző történetről van szó. Ám tudjuk, Puskin mindössze 29 éves volt a vers megírásakor, s reménytelen magánélete és a vers jelentésrétegei között kimutatható párhuzam lelhető fel. Hány évesek lehettek, amikor a férfi a nőnek virágot adott, és milyen alkalomból, hogy az a könyv lapjai közé került?

3.2. Galgóczy Árpád az ezredforduló nyelvi médiuma

Galgóczy Árpád: *A virág*

*Illattalan, száraz virágot
Találtam ím egy könyvben én;
És máris rejtelmes talányok
Fakadnak lelkem rejtekén:*

***Hol nyílt? Mikor? Milyen kikeletben?
Soká virult? Ki tépte le?
Barát volt-é vagy ismeretlen?
S miért rejtette épp ide?***

*Talán egy érzelmes találka
Vagy bús válás emléke volt?
Mezőn vagy hűs erdőn találta,
Ki éppen arra kóborolt?*

***Vajon a nő, s a férfi él-e
S melyik zugban vertek tanyát?
Vagy elhervadtak sok-sok éve,
Akár e porladó virág?***

(Szerettem önt..., 2004: 80–81)

Szabó Lőrinc a kor stilisztikai kánonjának megfelelően az elégia minden stílus eszközeit felsorakoztatta. Érzelmes emelkedettséggel idézte fel a szituációt. Galgóczy Árpád ötven évvel később, a 20. század végén már nem érezte az emlékező nosztalgia megjelenítésének kényszerét, a stilisztikai kulturális kódnak ilyen erejű érzelmi telítettségét. Az elliptikus mondatszerkezet helyett az első strófában az archaizált lexikai elemek (*ím, rejtelmes talányok / fakadnak lelkem rejtekén*) hordozzák az érzelmi lebegést. A második strófa nem tartalmaz aposztrófét, ahogy Szabó Lőrincnél, a szöveg nem lép ki a befogadó és a lírai hős pár-

beszédéből. Marad a költői kérdések formájában az epikus elbeszélés keretein belül. A szituáció fogalmi kerete itt is egy felnőtt férfi és nő emlékeinek, s későbbi sorsának rejtélyét boncolgatja. Az érzelmi telítettség egy fokkal elmarad az előző szövegváltozattól. Galgóczy saját magát nem tekintette költőnek, csak nyelvet közvetítő médiumnak, aki a szibériai munkatáborban tökéletes nyelvi tudásra tett szert. Ennek megfelelően az ő szövegváltozata hűségesen követi az eredetit anélkül, hogy Puskin fájdalmas életérzésének hordozójaként az emocionális szövegbeli többlet tartalmának helyet adna.

3.3. Soproni András és a 21. század világlátása

A legújabb fordítás 2022-ben jelent meg Soproni András tollából. Soproni több száz fordítása, anyanyelvi szintű nyelvi és kulturális ismerete garantálja a szöveg-hűséget. A kulturális kódnak a befogadói oldalról az idő során bekövetkezett változása itt újabb nyelvhasználati vetületet mutat fel. Az archaizmusok, a hiányos szerkezetek, az aposztrófék használata tovább csökken. A realisztikus világlátás viszont az epikus elbeszélés tárgyi világának részletgazdagságát növeli. A semleges érzelmi töltetű jelzők (*illattalan, boldog, végső, tág a nagyvilág*), a szituatív összetevők és a pontos lokalizáció közel hozzák az epikus képet (*boldog találka, végső válás*). Az utolsó versszak nyelvi megoldása a személyes névmások jelentésének konkretizálása (*az ifjú és a lányka*) a nyelvi elemeken túl a szövegértelmezés, a jelentésképzés megváltozott szituatív előismereti kérdését veti fel: *Ki kinek, mikor ad manapság virágot?* Nagyon is beszűkül az a kör, ahol az érzelemkifejezésnek ez a módja a mai szociális viselkedési szokások között létrejöhet. Különösen nem abban az összefüggésben, hogy utána emlékként lepréselve egy virág egy könyv lapjai közé kerüljön. Ami a 20. század során a felnőttek világában még akár szokásként, de legalábbis elképzelhető szituációként írható le, az mára csak a régmúlt idők ifjai között elképzelhető szemiotikai jelképzés elemeként vetődik fel a világmegismerés mentális képi vetületén.

Soproni András: *Virág*

*Illattalan, száraz virágot
Találtam könyvlapok között;
Ábrándos lelkem elmélázott,
S ezer talányba ütközött.*

***Hol nyílt? Mikor? Tavaszi kertben?
Soká virult? S ki tépte le?
Egy ismerős kéz? Ismeretlen?
S miért rejtette épp ide?***

*Boldog találkozás emléke?
Vagy végső válásé lehet?
Magányra vágyott, ki letépte,
Járván az erdőt, réteket?*

*S az ifjú él-e? s hát a lányka?
És hol? Oly tág a nagyvilág...
Vagy porlanak immár, akár a
Lapok között lelt kis virág?*

(Szabadság árva a magvetője, 2022: 97)

3.4. Nyelvi megoldások a második strófában; a *virág* mint enigma

Az orosz múlt idejű igealak második személyű aposztrófé, odafordulás a lepré-selt virághoz vagy harmadik személyű költői kérdés? (Elégikus aposztrófé vagy epikus költői kérdés?)

*Meddig voltál friss, tavasz, élet?
S kit ékesítettél vele?
(Szabó L.)*

*Hol nyílt? Mikor? Milyen kikeletben?
Soká virult? Ki tépte le?
(Galgóczy Á.)*

*Hol nyílt? Mikor? Tavaszi kertben?
Soká virult? S ki tépte le?
(Soproni A.)*

Szabó Lőrinc aposztróféja megszemélyesítéssel tágítja tovább az érzelmi jelentéstartalmat. Ez az emocionális ív rövidül Galgóczynál és Soproninál. A kérdések halmozása biztosítja viszont egyedül a virágban megtestesülő rejtély, az enigma jelenlétét.

3.5. Petőfi-párhuzamok; a *János vitéz* virágai

A virág mint metaforikus kép a líra eszköztárának gyakori szimbolikus eleme. A kortárs magyar lírából Petőfi Sándorról tudjuk, hogy csaknem 900 ránk maradt versében 291-szer fordul elő a *virág* szó. Sőt kilenc versének a címében is ott van. Még Petőfi legismertebb elbeszélő költeményét, a *János vitézt* (Pest, 1844)

is a „virágtörténetek” közé sorolhatjuk. Amikor Kukorica Janesi bujdosására indul, Iluska így szól hozzá: „*Ha látsz tört virágot útközépre vetve, / Hervadó szeretőd jusson majd eszedbe*”. Amikor a főhős – immár János vitézként – visszatér a szülőfalujába, már csak a temetőben keresheti fel kedvesét, akinek sírjáról egy virágot szakít le, ezzel a szándékkal: „*Ki porából nőttél, árva kis virágszál, / Légy hűséges társam vándorlásaimnál*”. A Tündérorszámban pedig éppen az élet tavába dobott virágból támad fel a szerelme: „*De csodák csodája! mit látott, mit látott! / Látta Iluskává válni a virágot*” (Oriskó 2019).

3.6. Előismereti kérdések a virágadás kulturális kódja kapcsán: ki, mikor, kinek ad virágot?

Az utolsó versszak nyelvi megoldása nem nyelvi, hanem szociokulturális viselkedési kérdést vethet fel. Ez az orosz személyes névmások konkretizálása kapcsán válik fordítási kérdéssé. Miért adták vissza eltérő módon a magyar változatok az „ő” személyes névmás nőre és férfira vonatkozó alakját a magyarban? (Felnőtt férfi és nő vagy fiatal ifjú és leány?)

*S az a nő, az a férfi: hol van?
Megnyugodtak s élnek tovább?*
(Szabó Lőrinc)

*Vajon a nő, s a férfi él-e
S melyik zugban vertek tanyát?*
(Galgóczy Árpád)

*S az ifjú él-e? s hát a lányka?
És hol? Oly tág a nagyvilág...*
(Soproni András)

A virágadás kulturális kódja, viselkedési mintája másképp rögzült az idők során a 20. század első felében nevelkedett Szabó Lőrinc tudatában, másképp a századvég világgépét hordozó Galgóczy Árpádnál és napjaink fogalmi keretét idéző Soproni Andrásnak a virágadás szituatív sémájához kapcsolódó mentális képében. Ki mikor és milyen alkalomból adott egykor virágot? A viselkedési szokások sémái mintaként szolgálnak. Ezek valószínűségi mintázatok, amelyekre nem a biztos megjósolhatóság a jellemző. A nyelvi kifejezések helyességét nem a szabályszerűséggel (a szabályoknak való megfeleléssel) lehet jellemezni, hanem az adekvátsággal, amelyet a beszélői szándék és a hallgatói elvárás valós nyelvi interakcióban határoz meg (Tolcsvai Nagy 2010: 12). Ezek szerint azt is, hogy a szituáció szereplői mennyi idősek, fiatalok vagy idősebbek lehettek.

Összefüggés tapasztalható a kulturális kód változása és a fordító világlátása között. A tapasztalat és a napjainkban megkérdozettek véleménye szerint leginkább a fiatalok adnak virágot, főként az első randevúk során. Az egy szál virág sokkal elfogadottabb, mint a csokor. A szabadban letépett, emlékebe adott és lepérelve megörzött virág azonban már aligha jellemző a mai személyközi érzelmkifejezésben. Ilyen értelemben Soproni András fordítása akaratlanul is a kód-változást tükrözi, amikor a rögzült séma alapján az előző kettővel ellentétben nem felnőtt férfiról és nőről tesz említést a vers záróstrófájának fordítása.

3.7. A világ nyelvi képe

Bañcerowski Janusz (2008) a világ nyelvi képéről szólva a nyelvben és a nyelvhasználatban is leképeződő jelalkotó folyamatról, szemioziszról beszél. Minden nyelv lexikai és grammatikai rendszerébe beépül a nyelvhasználók *világlátása*, az a mód, ahogy a közösség tagjai a világban elfoglalt helyüket, a valósághoz, ezen belül a természethez, illetve a többi élőlényhez való viszonyukat is értelmezik. Minden egyes emberi nyelvben egy sajátos, a világ interpretálására vonatkozó világgép rögzül, amelynek integráns része a kultúra. A világgép mint a *valóság metaképe* a nyelvben és a *nyelvhasználatban* is tükrözódik. Az idő múlásával ugyanakkor saját kultúránk is más és más választ ad a feltett jelenségek kérdéseire.

Puskin versfordításai erre mutatnak példát. Szikszainé Nagy Irma egyik legutóbbi tanulmánykötetében hasonlóan a jelentésképzés fordításelméleti kérdései mentén vizsgálódik, amikor a bibliafordítások kapcsán a műfordítást mint az intertextualitás egyik létmódját mutatja be. Gazdag anyagának szempontjaiból kiemelhetők a következők: a forrás- és a cél nyelv inkongruenciája, sőt nyelvtipológiai különbözősége; ezek eredményeképpen szemantikai veszteségek, de többletek is keletkezhetnek, azaz mássá lesz a szöveg. Fontos kérdés, hogy fogalmi vagy stílushűségre törekedjék a fordító (Szikszainé Nagy 2021).

4. Összegzés: az újrafordítás mint a megváltozott mentális kép interpretációja

4.1. Puskin-fordítások Magyarországon

2022-ban Soproni András fordításában új Puskin-kötetet vehetett kezébe a magyar olvasó *Szabadság árva magvetője* címmel. Az orosz klasszikus művei magyarul már a 19. században Bérczy Károly, Ambrózovics Dezső tolmácsolásában megjelentek magyarul. Szabó Lőrinc, Áprily Lajos, Képes Géza, Rab Zsuzsa és mások fordításában a 20. század közepén aktívan beépültek a magyar olvasók világirodalmi ismereteibe (Szabó 1964). Az ezredforduló környékén újabb megszólalásban kerültek közel hozzánk Puskin sorai Galgóczy Árpád tolmácsolásában. Galgóczy, aki megjárta a Gulagot, bevallása szerint fordításaiban csu-

pán médiumként közvetítette mindazt a tartalmat, amit a munkatáborok orosz értelmiségi foglyai az akkor szinte tinédzser korú, fogékony magyar fiatal szívébe és nyelvbe Puskin lírájából csepegtettek (Galgóczy 2007). 2022-ben egy újabb korosztály képviselője, az immár közel száz orosz, főleg prózai fordítást elkönyvelő Soproni András nyúlt száztiz Puskin-vers újrafordításához. Mi tükröződik ezekben az újjászületett versszövegekben? Új szövegjelentés felfedezése? Vagy a magyar nyelvhasználat változásai? Erre próbáltunk magyarázatot adni a kognitív pragmatika, a kultúraszemiotika és a poétika keretein belül. Puskin *A virág* című versének három változatán mutattuk be a jelentésképzés és a nyelvhasználat változó inspirációit.

4.2. A világirodalom létezmódja a fordítás

A világ interpretációját, a *fordítást* is befolyásolja, hogy egy nyelv milyen nyelvcsoporthoz és kultúrkörhöz tartozik, mennyi idő telik el a fordítástól a befogadásig, s ennek következtében a beszélők tudatában milyen világkép rögzül. Ennek kapcsán egy alkalmazott nyelvészeti, ezen belül pedig fordítási probléma áll elő: amennyiben két nyelv és két kultúra jelentős mértékben különbözik egymástól, vagy az idő múlásával a beszélők tudatában jelentősen *eltérő* világkép idéződik fel, ez felveti a lefordíthatatlanság vagy az *újrafordítás* kérdését. A fordítás végső soron nem két szöveg közötti autonóm viszony, hanem olyan beszéd, amely a folyamatszerű, megértő, értelemkereső olvasás feltételeinek van alárendelve (Kulcsár Szabó 2000: 271). A stílus interszubjektív és interaktív funkcionálását a stílus összetettségében lehet megragadni. A stílus szövegben funkcionál, közös figyelmi és referenciális jelenetben, megértett beszédhelyzetben jön létre a nyelvi megformáltság aktuális értékei révén. A nyelvi megformáltságnak két forrása különíthető el: a szociokulturális tényezők és a nyelvi potenciál. A szociokulturális tényezők a stílus olyan összetevői, amelyeket „egy közösség, egy kultúra alakít ki, tart fenn, kulturális attribúciók révén értelmet rendelve megformáltsági típusokhoz, de amelyek nem következnek feltétlenül és kizárólag a nyelvi rendszeren belüli jellemzőkből és viszonyokból” (Tolcsvai Nagy 2012: 22).

A nyelv dinamikus entitás, s az újrafordítások kényszere miatt változó elemeket is tartalmaz. Az esetünkben ez a temporalitás függvénye is, mert koronként a befogadási horizont mentén az időbeliség új fordítási döntéseket kíván, amelyeket a fordító az adott olvasói közönség szociokulturális nyelvállapotát figyelembe véve hoz meg. Ezt nem pusztán szavak és mondatok szekvenciájaként érzékeljük, hanem több dimenziós, belső és külső kapcsolatokban gazdag, bejárható térségként, teremtett szövegvilágként (Kappanyos 2024). A kulturális fordítás-tudomány szoros kapcsolatban áll ezen a síkon a célnyelvi kulturális kódokkal, kánonokkal (Barna 2020). A nyelvhasználat a stílus eszközök pragmatikai „erőnyőjét” borítja a mindenkori szinonimaválasztás megvalósítására. E pragmatika

nem a nyelvi egységek azonosításának és meghatározásának feladatát helyezi előtérbe, hanem olyan szemléletmódot kínál, amely a nyelvi jelenségeket – így a nyelvi rendszer különböző összetevőit is – a nyelvi tevékenység feltételeiből kiindulva közelíti meg (Tátrai 2011: 15). Kinek? Mit? Mikor? Hogyan? Ezekre a kérdésekre válaszolva jön létre a fordítás produktuma, amely mindenkor egy adott kor, kultúra, mentális világlátás lenyomata.

Ezeket tanulmányoztuk a Puskin-versben a vizsgált két kulturális kód újrafordítása kapcsán. Az egyik vizsgált jelenség az elégia stílusjegyeinek koronként eltérő összeválogatása, a másik pedig a *virág* mint érzelemkifejező, elmúlást és emlékeztést idéző szimbólum szemiózisa mentén az orosz személyes névmások konkretizáló fordítása volt.

Irodalomjegyzék

- Andok M. 2007. *Kódok a konvencionalitás és a kulturalitás erőterében*.
http://publikacio.uni-eszterhazy.hu/3988/1/177-183_Andok.pdf (2024. 04. 15.)
- Bañcerowski J. 2008. *A világ nyelvi képe. A világkép mint a valóság metaképe a nyelvben és a nyelvhasználatban*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Barna L. 2020. Értelmezői közelítések a műfordításhoz. *Szellem és tudomány* 11. évf. Különszám. Miskolc: Miskolci Egyetem BTK – Kutatói Almanach, 9–18.
- Galgóczy Á. 2004. *Szerettem önt... Válogatás Alekszandr Puskin költészetéből*. Budapest: Eötvös József Könyvkiadó.
- Kappanyos A. 2024. Zökkenők, váltók, vakvágányok: a fordítási folyamat sarokpontjai. In: Barna L. (szerk.): *A fordítás mint választások és döntések sorozata. XVI. Miskolci Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Absztraktfüzet*. Miskolc: Miskolci Egyetem, 2–3.
- Kulcsár Szabó E. 2000: *Irodalom és hermeneutika*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Lapis J. 2014. *Az elmúlás poétikája – A haláltapasztalat esztétikai közvetítettsége a két világháború közötti magyar költészetben*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Oriskó N. 2019. *Petőfi, a viráglelkű költő*. Felvidék. Ma 2019. 07. 31.
<https://felvidek.ma/2019/07/petofi-a-viraglelku-kolto/> (2024. 04. 15.)
- Péter M. 2005. *Nyelv, stílus, költői beszéd*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Péter M. 2012. *A leplező nyelv*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Soproni A. (ford.) 2022. *Szabadság árva magvetője. Alexandr Szergejevics Puskin. 110 vers*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Szabó L. 1964. *Örök barátaink I–II*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Szathmári I. (főszerk.) 2008. *Alakzatlexikon*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Szathmári I. 2011. *Hogyan elemezzünk verset?* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Szikszaíné Nagy I. 2007. *Magyar stilsztika*. Budapest: Osiris Kiadó.

- Szikszainé Nagy I. 2021. *Intertextuális tükrök. Összehasonlító stíluselmzések*. Budapest: Kalligram Kiadó.
- Tátrai Sz. 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Tolcsvai Nagy G. 2010. *Kognitív szemantika*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem.
- Tolcsvai Nagy G. 2012. A stílus szociokulturális tényezőinek kognitív megalapozása. In: Tátrai Sz.–Tolcsvai Nagy G. (szerk.): *A stílus szociokulturális tényezői. Kognitív stilisztikai tanulmányok*. Budapest: ELTE Stíluskutató csoport, 19–50.
- Zirjanov 1999. О. В. Зырянов, *Пушкинская феноменология элегического жанра. (Az elégikus műfaj puszkini fenomenológiája)*
Пушкинская феноменология элегического жанра (urfu.ru) (2024. 04. 15.)

Passing and Remembrance in the Translations of a Poem by Pushkin

The cultural code is based on a community's social traditions. It can be interpreted as a cultural phenomenon that also has an impact on the language. The cultural code presents itself along patterns and rules in tight association with social semiotics and sign formation. Uniquely, it is one of the fields of symbolic anthropology. However, if a cultural code is part of a literary text written in a foreign language or that text refers to it, it surely has something to do with translations, too. Alexander Pushkin writes about a pressed flower hidden in the pages of a book in his poem *The Last Flower* (1828). The meaning formation by the text of the poem presumes the stylistics of death and the cultural habit of giving flowers in the community's tradition. The lexical linguistic solutions in the poem's translations, especially in the newest retranslations can be interpreted according to these relations. In the translations by Lőrinc Szabó, Árpád Galgóczy and András Soproni, the stylistic symbols of the elegy and flower-giving are framed by our knowledge of the world and we analyse them using the toolset of translational stylistics.